

2. ПЕДАГОГІЧНИЙ ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД

Таїсія Іванівна Грицишина,
старший науковий співробітник
відділу інноваційних технологій
в освіті обдарованих
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ

УДК 373.2.016

ВИКОРИСТАННЯ ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНИХ ЗАСОБІВ У ФОРМУВАННІ ДІЙ НАОЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ З ДОШКІЛЬНИКАМИ У ПРОЦЕСІ КРАЄЗНАВЧО-ТУРИСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті автор описує методики навчання дітей дошкільного віку наочному моделюванню в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності як методи формування елементарних географічних уявлень з використанням знаково-символічних компонентів. Представлена робота з навчання способами орієнтування не лише поблизу дошкільного закладу, а й на папері за допомогою плану, як наочної моделі на місцевості.

Ключові слова: наочне планування, план, план-схема, елементи плану, умовні позначення, дії заміщення, предмети-замінники, знаково-символічні засоби, орієнтування за планом, орієнтування на місцевості.

В статті описана методика обучения детей старшего дошкольного возраста наглядному моделированию в процессе туристско-краеведческой деятельности как методу формирования элементарных географических представлений с использованием знаково-символических компонентов. Представлена система работы по обучению способам ориентирования не только поблизости дошкольного учреждения, но и на бумаге с помощью плана, как наглядной модели местности.

Ключевые слова: наглядное моделирование, план, план-схема, элементы плана, условные знаки, условные обозначения, действия замещения, предметы-заменители, знаково-символические средства, ориентирование по плану, ориентирование на местности.

In this article the method of teaching of senior pre-school age children of visual modeling in the process of touristic and natural and local historical activity as the method of formation of elementary geographical apprehension with the usage of sign and symbol components is presented. The system of teaching of orientation methods not only in the closest environment inside the infant school, but also in the piece of paper with the usage of plan as the visual model of area.

Key words: visual modeling, plan, layout, elements of the plan, symbols, type codes, substitution actions, replacement items, orientation according to the plan, trail orienteering.

Одним із напрямів освітньої діяльності в дошкільному навчальному закладі з ознайомлення з навколишнім світом, вивчення ближньої місцевості, є організація туристсько-краєзнавчої діяльності. Вона створює умови для безпосереднього сприйняття природних і суспільних явищ. Основна спрямованість цієї діяльності полягає в організації та проведенні екскурсій та подорожей з дітьми територією рідного краю, прогулянок-походів, цільових прогулянок з метою ознайомлення з довкіллям, вивчення навколишньої природи та місцевих пам'яток, а також організації туристських походів вихідного дня із залученням

батьків. У багатьох дошкільних навчальних закладах, згідно з програмними вимогами, один раз на тиждень проводяться прогулянки-походи за межі ДНЗ. В окремих дошкільних закладах дітей залучають до дитячого туризму та краєзнавчо-туристської діяльності, під час якої їх навчають орієнтуватися на місцевості, розповідають як орієнтуються дорослі. Маленьким туристам топографія може і не знадобитися, однак уміння знайти зворотний шлях, зорієнтуватися на місцевості, витримати потрібний напрям руху обов'язково стане в нагоді. Діти, навчені орієнтуванню, не заблукують поблизу свого дому або на відпочинку на природі.

Орієнтуватися – це означає розбиратися в навколишніх обставинах, вмінні визначати своє місцеперебування відносно предметів, а також сторін об'єкту. Саме під час нетривалих прогулянок з дітьми стежками рідного краю є можливість цьому навчитися. Один із важливих, складних і цікавих розділів цієї діяльності («Цікава географія») передбачає формування в дітей географічних уявлень, вміннь орієнтуватися на місцевості за планом, схемою та картою, навчання старших дошкільників наочному моделюванню [5–12].

У наочному моделюванні світ речей розподіляють на заміщені предмети та їх замітники. Причому замінюють предмети символами, умовними знаками, графічними зображеннями тощо, що можливо поєднати як знаково-символічні засоби. Жодна діяльність людини не здійснюється без використання певних умовних схематичних зображень (схем-моделей). Як зазначали О. Запорожець, П. Гальперін, С. Карпова, дошкільне дитинство передбачає наявність особливо сприятливих умов для розвитку образних форм пізнання – сприйняття, наочно-образного мислення, уяви. Причому психологічні новоутворення, що формуються, відіграють важливу роль у подальшому житті людини [4; 15; 16]. Факти «символізму» – своєрідного відображення в дитячій грі й малюванні предметів та ситуацій зовнішнього світу – відмічали дослідники розумового розвитку дітей Ж. Піаже, Л. Виготський та А. Валлон [1; 3; 19]. Доведено, що старші дошкільники без попереднього навчання легко співвідносять схематичне зображення з реальним простором і використовують його як моделі. Так, наочні моделі звукового складу слова Д. Ельконін, Л. Журова використовують у навчанні дошкільників [18; 21]. Наочні моделі успішно застосовувала Н. Непомняща у формуванні елементарних математичних уявлень у дітей, а С. Ніколаєвою – під час ознайомлення з живою природою [17]. Так, П. Гальперін та В. Давидов стверджували, що оволодіння дитиною діями заміщення та наочного моделювання є засадами розвитку розумових здібностей дошкільника, що забезпечують перехід від зовнішніх дій з умовними заміниками предметів до дій подумки. Засвоєння дошкільниками дій з моделями та схемами, які охоплюють умовно-символічні компоненти, суттєво покращує розв'язання дітьми інтелектуальних задач логічного характеру [4; 13]. Зокрема Л. Венгер зазначав, що дії наочного моделювання є основними пізнавальними здібностями дошкільника та основою розвитку інтелектуальних здібностей. Він визначав наочні моделі, в яких дитина відображає структуру об'єктів і зв'язків між ними за допомогою знаково-символічних засобів, як специфічні засоби мислення та форму пізнання навколишнього світу. Просторові уявлення, які завдяки цьому формуються у дітей, є модельними образами [2; 14; 20].

Знаково-символічні засоби за способом використання поділили на такі групи:

– *символи* (смайли) на острівці настрою та в куточку іменинника, умовні схематичні зображення тварин, предметів, об'єктів, дій, станів;

– *умовні схематичні позначення* (на календарі природи, погоди, у куточку чергових, стрілки, лінії, крапки, геометричні фігури, кружечки тощо);

– *пиктограми* (графічне зображення людини);

– *лабіринти, ребуси, кросворди* тощо;

– *умовні знаки* (дорожні, географічні, топографічні (лінійні, точкові, площинні));

– *картки-схеми* або *схеми* (схеми звукового аналізу слів, схеми речення, картка-схема для вивчення вірша, для описової розповіді тощо);

– *схеми-моделі* (предметів, будівельних конструкцій та об'єктів, складених з різних фігур);

– *план-схема* або *план* (схематичне зображення приміщень з використанням умовних позначень);

– *карта-схема* (географічна та топографічна карта або її елементи);

– *схема маршруту* (схема шляху, маршрутний лист);

– *макети* (моделі кімнат, приміщень, будівель тощо).

Схеми та моделі активно використовують на мовленнєвих, логіко-математичних, образотворчих заняттях, у контексті екологічного та валеологічного виховання. Починаючи з побутово-практичної та ігрової діяльності, у повсякденному житті застосовують з дітьми умовні позначення і графічні зображення: в куточках природи, чергових, іменинника; під час ознайомлення з довкіллям та у пошуково-дослідній діяльності; для фізкультхвилинок та дидактичних ігор тощо. Ці умовні схематичні позначення «зашифровують» необхідні теми, речення або вірші. Вивішують таку схему на видному місці. Розглядання, розмірковування проходить без примусу та зайвих настанов, використовуючи дитячі інтереси.

У процесі діяльності ми з'ясували, що застосування цих засобів сприяє розвитку мовлення, словесно-логічного мислення, образної пам'яті та уяви, пізнавальної активності тощо. Вони відіграють визначальну роль у диференційованому навчанні, а також у розвитку творчих та інтелектуальних здібностей дітей.

Ми визначили основні етапи з формування у старших дошкільників дій наочного моделювання:

1 *етап* – дії заміщення предметів та умовні позначення, поняття про план;

2 *етап* – складання планів іграшкової кімнати з використанням умовних позначень;

3 *етап* – складання плану приміщення (використання плану реальної просторової ситуації в приміщенні);

4 *етап* – зображення плану ігрового майданчика, частини або всієї території дошкільного закладу;

5 *етап* – складання схем місцевості, де живе дитина з використанням умовних та дорожніх знаків.

На першому етапі ми навчаємо дітей заміщенню предметів, ознайомлюємо з предметами-замінниками. Для цього потрібно використовувати широкий вибір ігор-вправ: «Придумай сам», «Полічи і познач цифрою», «Відгадай фігуру», «Посади город», «Геометричний чоловічок» тощо. Діти вчаться:

– бачити в різних предметах можливі замітники інших предметів, використовувати один і той самий

предмет (брусок, паличка, конус, кулька, кільце) як замітник інших предметів і навпаки;

– розуміти схематичне зображення пози людини (знаходять зображення пози чоловічка, що відповідає схемі);

– способам умовного позначення предметів (позначення кожної геометричної фігури за допомогою прийнятих умовних позначень);

– співвідносити картинку з відповідними графічними знаками («Яка картинка якому знаку відповідає?»);

– розташовувати замітники у просторі (шикуються в команди (ланцюжки), чергуючи кольори, як показано на картці-схемі);

– аналізувати елементарну контурну схему предмета (картки-зразки зі схемою предмета та комплекти деталей, щоб скласти за схемою цей предмет).

Далі ми формуємо поняття про план (складання плану розташування предметів на столі). Розкладаємо по всій площині стола знайомі дітям предмети (геометричні форми, посуд або будівельний матеріал тощо). Спочатку використовуємо не більше п'яти предметів. *Які це предмети? Де вони розташовані (в якому куті, біля якої сторони чи в центрі стола, між якими іншими предметами)? На яку фігуру вони схожі?* Після етапу ознайомлення підбираємо фігури-замінники. Показуємо дітям аркуш паперу, схожий за формою на поверхню стола: «Зараз будемо малювати план нашого стола, на якому буде зображено різні фігури замість цих предметів». Разом з дітьми проводимо заміщення предметів (на геометричні фігури) і розкладаємо фігури на аркуші паперу так само, як предмети розташовані на столі. Обводимо кожну фігуру. Роздивляємось намальований план, порівнюємо з предметами на столі. Проводимо ігри з планом (Що зникло? Що зайве?), повторюємо це завдання, розташовуючи на столі більшу кількість предметів. Діти легко засвоюють поняття про план, згодом вони самостійно зможуть намалювати план, не обводячи фігури.

Наступним етапом є складання плану іграшкової кімнати зі застосуванням умовних позначень, використовуючи замітники предметів. Пропонуємо ігрові завдання: «Купуємо меблі для ляльки Оксани» (закріплення уявлень про заміщені предмети та їх замітники (фігури-замінники меблів), «Облаштуємо кімнату для ляльки Оксани» (малювання плану кімнати, підбір заміників меблів), «Лялька Оксана купила піаніно» (перестановка меблів). Вчимо дітей користуватися планом для заходження захищеної іграшки, відміченої на плані червоним кружечком. Дітям подобається малювати плани, вони виявляють ініціативу, творчість. Наприклад, Жанна К. в кімнату для Оксани «купила» дитяче ліжечко, торшер і килимок для домашнього песика. Микола Ч. звернув особливу увагу на вибір побутової техніки, Іларія С. розташувала по всій кімнаті квіти та прикраси.

На третьому етапі переходимо до зображення плану приміщення (складання та використання плану реальної просторової ситуації у приміщенні ДНЗ). Починаємо з плану розташування столів у груповій

кімнаті. Роздивляємось як розташовані столи в груповій кімнаті, стіл вихователя, рахуємо столи у кожному ряду. Викладаємо на плані фігури – замітники столів. Виконуємо завдання на співвідношення плану з реальним простором: «Знайдіть своє місце на плані»; «Позначте місце, на якому столі стоїть ваза з квітами»; вихователь позначає на плані місце за столом, діти мають покласти на цей стільчик червоний кружечок і сказати хто там сидить; вихователь позначає на своєму плані місця за столиками, діти, які там сидять, мають помінятися місцями; знайти місце за столом, вказане вихователем на плані; вихователь кладе на будь-який стіл предмет, діти на своїх планах помічають цей стіл кружечком тощо. Якщо діти помиляються через наявність значної кількості заміників, то орієнтуємо їх на «точку відліку» – це стіл вихователя.

Потім малюємо план розташування ліжок у спальній кімнаті. Роздивляємось спальну кімнату. *Як розташовані вікна, двері? Як стоять ліжечка (рахуємо кількість рядів та ліжок в них)? Які ще меблі та предмети є в приміщенні спальні?* Позначаємо фігурами всі об'єкти. Малюємо план, позначаємо хто спить на якому ліжку (на плані пишемо імена на графічному зображенні свого ліжка). Далі передбачена робота з планом (поелементне співвіднесення плану з відображеним у ньому простором): «Хто спить справа від Сашка?», «Хто – зліва від Аліни?»; «Хто спить через два ліжка справа від Дениса?», «Чие ліжко через одне зліва від Світлани?»; «Хто спить одне ліжко від вікна?», «Чие ліжко через два ліжка від дверей?»; «Хто спить на третьому ліжку від вікна у першому ряду?», «Хто спить на першому ліжку біля дверей справа?» тощо. Звертаємо увагу, щоб не було помилок у співвіднесенні предметів, дзеркальному відображенні простору. Проводимо ігри з планом: знайти сховану іграшку в спальні, за відміткою на плані; знайти місце на плані, вказане у кімнаті; знайти місце в кімнаті, вказане на плані (робота в парах).

Коли діти навчаться співвідносити елементи плану з реальним простором, то ми малюємо план групового приміщення. Це завдання більш складне, тому що в групі знаходиться багато меблів, ігрові куточки, різне обладнання. Спочатку ми занадто не деталізуємо план, а позначаємо лише помітні об'єкти. Починаємо з екскурсії груповим приміщенням. Звертаємо увагу дітей на розташування вікон і дверей, уважно роздивляємось меблі й основні предмети. Позначаємо фігурами-замінниками всі об'єкти.

На ватмані, розташованому на підлозі біля входних дверей, із заміників «будуємо» кімнату, розташували в ній меблі так само, як вони стоять на цей момент. Викладаємо план групової кімнати (зразок) та зв'язуємо з реальним простором. Навчимо дітей орієнтувати власний план так, щоб розташування вікон та дверей співпадало з їх розташуванням в реальній кімнаті. Пояснюємо і демонструємо чому це важливо. Потім діти малюють план, позначають на ньому вікна та двері. Проводимо ігри з планом групової кімнати, вдосконалюємо навички співвідношення плану

з реальним простором: «Знайди іграшку»; «Потяг» (пересування в груповій кімнаті за вказаним на плані стрілками напрямком); «Де я?» (позначення на плані свого місця перебування в кімнаті) тощо.

На цьому етапі діти навчаються швидко орієнтуватися в просторі групових і спальних приміщень ДНЗ, виконують завдання у парах і групах. Для заохочення дітей доречно вводити елементи змагання. На основі сформованих навичок складання плану приміщень даємо дітям домашнє завдання намалювати план власної кімнати, квартири. Коли діти приносять до дитячого закладу власні роботи, то пропонуємо їм розказати про житло. Дошкільники із задоволенням розповідають про свою квартиру, орієнтуючись на план, порівнюють власні плани з планами однолітків. Часто до такої пізнавальної діяльності залучають і батьків.

Наприклад, Микола Ч. розповідає: «Наша квартира велика, в ній чотири кімнати. Це моя кімната (показує план), у мене тут є шафа для іграшок, шафа для конструкторів, ось тут – ліжко і стіл. Є також килимок, ось вікно, а ось двері. Поряд кімната бабусі...». Маша Н. так розповідає про власну домівку: «У нас двокімнатна квартира. В одній кімнаті ми спимо, а в другій – я граюся, тато працює на комп'ютері, дивимося телевізор і наша Діна (собачка) тут спить, ось її місце. Тут кухня, вона дуже гарна і зручна, тут стіл, диванчик, ось телевізор, це плита, це комбайн, мікрохвильова піч... Це улюблене мамине місце, вона тут і телевізор дивиться, коли готує їсти, і за ноутбуком працює...». Сашко Н. так розповідає про свою трикімнатну квартиру: «У нас у кожного своя кімната: це кабінет тата, тут у нього все є: стіл з комп'ютером, ліжко, шафа книжкова і ще одна для роботи, тут багато цікавих речей... Це моя кімната, у мене є ліжко, спортивний куточок, велика шафа для іграшок та книг, стола немає, коли хочу малювати або щось писати, то йду в мамину кімнату. Тут є великий стіл, ось тут він стоїть, це диван, тумба, а на ній телевізор, тут шафа-купе для одягу, це крісла..., там кухня..., це коридор...».

Коли всі діти навчилися складати план кімнати (обмеженого простору) та орієнтуватися у ньому, то можна переходити до четвертого етапу – зображення плану території дошкільного закладу. На цьому етапі наше завдання полягає в тому, щоб сформувані у дітей вміння користуватися планом за межами приміщення. Ми починаємо вчити дітей орієнтуватися на місцевості. Для цього необхідно дати уявлення про умовні знаки, починаючи із зображення плану нашого квітника на ділянці, де кожному квітку позначають певним умовним знаком. Обов'язково потрібно звертати увагу на необхідність використання цих позначень. Потрібно, щоб діти зрозуміли: певні предмети можна позначити на аркуші паперу відповідними умовними знаками і ці позначення в різних планах мають бути постійними.

Після цього переходимо безпосередньо до малювання плану групового майданчика. Проводимо екскурсію по груповому майданчику. Роздивляємось розташування об'єктів на його території (спортивні та ігрові споруди, дерева, кущі, інші рослини). Визна-

чаємо умовні позначення, якими будемо позначати ці об'єкти (споруди краще позначати фігурами, рослини – графічними позначеннями, покрив – смугами й крапками). З вікна групи роздивляємось майданчик згори: розташування об'єктів, що знаходиться від кожного з них попереду, позаду, зліва та справа, площі ґрунтового та асфальтованого покриття, де вхід на майданчик тощо. Під час прогулянки в другій половині дня малюємо план групового майданчика. Видаємо аркуші, що повторюють форму зображуваного майданчика. Починаємо малювати від входу, одразу визначивши межі простору («намалюйте кущі по краях аркуша» тощо). Відстань між об'єктами та спорудами відміряємо кроками. Звіряємо плани з територією майданчика і проводимо ігри з планом: пошук «секрету», захованого на майданчику. Під час пошуку «секрету» спочатку малюємо стрілки на плані, за якими діти будуть пересуватися до місця захованого предмета. На подальших етапах можна задавати для пошуку не один «секрет», а більше. Коли діти навчаються орієнтуватися на своєму майданчику, пропонуємо намалювати план сусіднього групового майданчика, а згодом і всієї території дошкільного закладу. Залучаємо до гри дітей іншої старшої групи і ховаємо «секрети» на різних майданчиках. Одна команда ховає предмет і малює на плані шлях як до нього йти, друга команда шукає предмет за накресленим шляхом. Тут важливо позначити вихідну точку на території, з якої розпочинається пошук, щоб її здалеку було видно (ставимо прапорець або флюгер). Це надає можливість дітям під час пошуку орієнтуватися та співвідносити план відповідно точки відліку.

Наприклад, у процесі орієнтування на груповому майданчику в Оленки С., Кості Ц. та Вероніки Р. виникали проблеми чи траплялися помилки. Вони не могли рушити далі, хоч і зверталися до плану. Часто це було тому, що діти не могли визначити місце на території, співвіднести своє місцеперебування з місцем на плані та продовжити рух з нової точки відліку. У такому разі ми показуємо дитині її місце на плані, допомагаємо зорієнтуватися. Також ми спостерігали погіршення орієнтування в Марини В., Павла Т., Жені М. та Каріни С. під час пошуку предметів за планом на всій території дошкільного закладу. Ми з'ясували, що це відбувається через те, що діти втрачають з поля зору точку відліку (прапорець) та не можуть визначити на плані власну точку.

П'ятий етап передбачає малювання плану-схеми місцевості, де живе дитина (вулиці, району), за допомогою умовних знаків. Діти отримували цікаве домашнє завдання: намалювати план-схему вулиці, де живе дитина, позначити на плані власний будинок. Це завдання корисне тим, що: *по-перше*, залучає до спільної діяльності батьків, які можуть багато цікавого розповісти про рідну місцевість; *по-друге*, це самостійна і творча діяльність дитини, де вона не лише застосовує набуті знання та вміння зі створення планів, а й вносить власні, нові елементи в план. Це можуть бути оригінальні позначення об'єктів, непомітні на

перший погляд споруди чи рослини, пам'ятні місця тощо. І коли діти приносять виконану роботу в групу, то кожний із цікавістю розповідає про свою вулицю. Наприклад, Дарина Ж., розповідаючи про вулицю, на якій розташовано її будинок, говорила: «Моя вулиця названа ім'ям полковника Потехіна, це герой Великої Вітчизняної війни, він захищав нашу землю. На вулиці розташовано п'ять великих будинків, дев'ятиповерхових та сім маленьких. Я живу ось у цьому, а моя подруга Аліна – тут, у цьому, на п'ятому поверсі... Ще на вулиці є магазин “Фора”, будівельний магазин, багато складів та науковий інститут». Таня В., розповідаючи про свою вулицю, говорила: «Моя вулиця генерала Родимцева, який керував обороною міста Києва на початку Великої Вітчизняної війни. На нашій вулиці є пам'ятний камінь та Вічний Вогонь. Вона майже вся знаходиться в лісі. На нашій вулиці багато гуртожитків для студентів та корпуси, де вони навчаються: ось перший, а ось – третій. А це наш будинок, він довгий, дев'ятиповерховий. Ми живемо на третьому поверсі. На першому поверсі магазин, аптека, пошта... А навкруги гарний і казковий ліс».

Ми впевнені, що подібні прогулянки та описані завдання сприяють вихованню у дітей любові до рідної землі.

Зазвичай після виконання дітьми запропонованих завдань, труднощів під час малювання планів уже не виникало. Навпаки, діти часто за власною ініціативою малюють будь-який план у найближчому оточенні та просять дати їм нове цікаве завдання. Ми підтримували інтерес дітей і пропонували їм малювати плани вулиці, на якій живе бабуся; вулиці, де знаходиться супермаркет (кінотеатр, басейн тощо). Ефективним прийомом також було складання плану по пам'яті, з досвіду екскурсій в ДНЗ або прогулянок з батьками. Головне, щоб об'єкти чи місцевість були знайомі більшості дітей, адже тоді діти можуть допомагати один одному з'ясувати, виправити, вирішити суперечливу ситуацію. Часто діти самостійно приносять до ДНЗ нові плани і розповідають до кого вони ходили в гості, плани своєї дачі, де побували на вихідних, що відвідали тощо. Отже, у процесі діяльності зі засвоєння дій наочного моделювання, діти навчилися способам орієнтування не лише в найближчому оточенні дошкільного закладу, а й на аркуші паперу, за допомогою плану як наочної моделі місцевості.

Таким чином, основи успішного розвитку пізнавальних і духовних здібностей особистості закладається в дошкільному дитинстві. Значну роль, як свідчать психолого-педагогічні дослідження, у цьому відіграє цілеспрямований, правильно спланований та організований процес ознайомлення дошкільнят із доступними їм розумінню явищами в суспільному житті. Засвоєння системи знань, що відображають суттєві зв'язки та залежності явищ дійсності, принципово змінює підхід дитини до аналізу навколишніх об'єктів та явищ.

Галузь географічних знань у цьому контексті охоплює значні можливості. Формування географічних

уявлень у дошкільників, зокрема вмінь орієнтуватися на місцевості, розуміти план і карту, відіграють важливу роль як у підготовці дітей до школи, так і для їхнього особистісного розвитку. Однак під час краєзнавчо-туристської діяльності процес набуття знань, умінь та навичок визначають не як мету, а лише як засоби розвитку особистості, розкриття внутрішнього потенціалу. Для нас важливо не лише те, що і як знає дитина, а й те, чи здатна вона діяти відповідно до набутих знань, користуватися новим досвідом, експериментувати, адекватно поводитися в незвичних життєвих ситуаціях. Розвивальні і виховні можливості краєзнавчо-туристської діяльності з дошкільнятами є безмежними. Вони базуються на поетапній послідовності. Цю діяльність необхідно впроваджувати в дошкільних закладах не лише з метою вивчення особливостей рідного краю, а й як можливість навчання дітей за допомогою конкретного життєвого матеріалу.

Використані літературні джерела

1. Валлон А. Психическое развитие ребенка / А. Валлон. – М. : Просвещение, 1967. – 195 с.
2. Венгер Л. Развитие мышления дошкольника / Л. Венгер, В. Мухина // Дошкольное воспитание. – 1974. – № 7. – С. 30–37.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений : 6-ти т. / Л. С. Выготский. – Т. 4 : Детская психология / под ред. Д. Б. Эльконина. – М. : Педагогика, 1984. – 432 с.
4. Гальперин П. Я. Экспериментальное формирование внимания / П. Я. Гальперин, С. Я. Кабыльническая. – М. : Изд-во Москов-го ун-та, 1974. – 95 с.
5. Грицишина Т. І. Маленькі туристи. Краєзнавство, туризм у дошкільному закладі / упоряд. Т. Вороніна. – Київ : Ред. загальнопед. газ., 2004. – 128 с.
6. Грицишина Т. І. Рідними стежинами / Т. І. Грицишина // Дошкільне виховання. – 1999. – № 7. – С. 25.
7. Грицишина Т. І. Географія для дошкільнят або туристська діяльність в дитячому садку / Т. І. Грицишина // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1999. – № 37. – С. 8.
8. Грицишина Т. І. Навчаємось туризму / Т. І. Грицишина // Дитячий садок. – 2000. – № 14 (62). – С. 5.
9. Грицишина Т. І. Малюємо про картографію / Т. І. Грицишина // Дитячий садок. – 2000. – № 18 (66). – С. 5.
10. Грицишина Т. І. Краєзнавчо-туристична діяльність як складова виховного процесу / Т. І. Грицишина // Дошкільне виховання. – 2000. – № 9. – С. 8–9.
11. Грицишина Т. І. Ознайомлення дошкільників з рідним краєм та елементами туризму в дитячому садку / Т. І. Грицишина // Післядипломна освіта в Україні. – 2010. – № 1. – С. 76–81.
12. Грицишина Т. І. Поход вихідного дня: підготовка со всією серйозністю / А. С. Русаков (сост.) / Т. І. Грицишина // Прогулки с детьми и изучение всего на свете. Советы воспитателям и родителям дошкольников: Сборник. – СПб. : Речь; Образовательные проекты; М. : Сфера, 2011. – 144 с.

13. *Давыдов В. В.* Проблема развивающего обучения / В. В. Давыдов. – М. : Просвещение, 1986. – 232 с.
14. Диагностика умственного развития дошкольников / под ред. Л. А. Венгера и В. В. Холмовской. – М., 1978. – 152 с.
15. *Запорожец А. В.* Психология детей дошкольного возраста. Развитие познавательных процессов / А. В. Запорожец, Д. Б. Эльконин. – М. : Просвещение, 1964. – 350 с.
16. *Карпова С. Н.* Игра и нравственное развитие дошкольников / С. Н. Карпова, П. Г. Лысюк. – М. : Просвещение, 1986. – 173 с.
17. *Непомнящая Н. И.* Становление личности ребенка 6–7 лет / Н. И. Непомнящая. – М. : Просвещение, 1992. – 160 с.
18. Основы дошкольной педагогики / под ред. А. В. Запорожца, Т. А. Марковой. – М. : Педагогика, 1980. – 248 с.
19. *Пиаже Ж.* Роль действия в формировании мышления / Ж. Пиаже // Вопросы психологии. – 1965. – № 6. – С. 33–51.
20. Развитие познавательной способности в процессе дошкольного воспитания / под ред. Л. А. Венгера. – М. : Педагогика, 1986. – 224 с.
21. *Эльконин Д. Б.* Особенности психического развития детей 6–7-летнего возраста / Д. Б. Эльконин, А. А. Вегнер. – М. : Педагогика, 1988. – 184 с.
8. *Хрытсышна Т. І.* Navchaimos turizmu / Т. І. Хрытсышна // Dytiachyi sadok. – 2000. – No 14 (62). – S. 5.
9. *Хрытсышна Т. І.* Maliatam pro kartohrafiu / Т. І. Хрытсышна // Dytiachyi sadok. – 2000. – No 18 (66). – S. 5.
10. *Хрытсышна Т. І.* Kraieznavcho-turystychna diialnist yak skladova vykhovnoho protsesu / Т. І. Хрытсышна // Doshkilne vykhovannia. – 2000. – No 9. – S. 8–9.
11. *Хрытсышна Т. І.* Oznaiomlennia doshkilnykiv z ridnym kraiem ta elementy turizmu v dytiachomu sadku / Т. І. Хрытсышна // Pislidyplomna osvita v Ukraini. – 2010. – No 1. – S. 76–81.
12. *Хрытсышна Т. І.* Pokhod vykhodnoho dnia: podhotovka so vsei sereznosti / А. S. Rusakov (sost.) / Т. І. Хрытсышна // Prohulky s detmy y yzuchenye vseho na svete. Sovety vospytateliam y rodyteliam doshkolnykov: Sbornyk. – SPb. : Rech; Obrazovatelnye proekty; M. : Sfera, 2011. – 144 s.
13. *Давыдов В. В.* Problema razvyvaiushchego obucheniya / В. В. Davydov. – М. : Prosveshchenye, 1986. – 232 s.
14. Dyagnostyka umstvennoho razvytyia doshkolnykov / pod red. L. A. Venhera y V. V. Kholmovskoi. – М., 1978. – 152 s.
15. *Запорожца А. В.* Psykholohyia detei doshkolnoho vozrasta. Razvytye poznatelnykh protsessov / А. В. Zaporozhets, D. B. Elkonyn. – М. : Prosveshchenye, 1964. – 350 s.
16. *Карпова С. Н.* Yhra y нравственное развитие doshkolnykov / S. N. Karpova, P. H. Lysiuk. – М. : Prosveshchenye, 1986. – 173 s.
17. *Непомнящая Н. И.* Stanovlenye lychnosti rebenka 6–7 let / N. Y. Nepomniashchaia. – М. : Prosveshchenye, 1992. – 160 s.
18. *Основы дошкольной педагогики* / pod red. A. V. Zaporozhtsa, T. A. Markovoi. – М. : Pedahohyka, 1980. – 248 s.
19. *Пиаже Ж.* Rol deistviya v formirovaniy myshleniya / Zh. Pyazhe // Voprosy psykholohyy. – 1965. – No 6. – S. 33–51.
20. *Развитие познавательной способности в процессе дошкольного воспитания* / pod red. L. A. Venhera. – М. : Pedahohyka, 1986. – 224 s.
21. *Эльконин Д. Б.* Osobennosti psykhycheskoho razvytyia detei 6–7-letneho vozrasta / D. B. Elkonyn, A. A. Vehner. – М. : Pedahohyka, 1988. – 184 s.

Bibliography

1. *Vallon A.* Psykhycheskoe razvytye rebenka / A. Vallon. – М. : Prosveshchenye, 1967. – 195 s.
2. *Venher L.* Razvytye myshleniya doshkolnyka / L. Venher, V. Mukhyna // Doshkolnoe vospytanye. – 1974. – No 7. – S. 30–37.
3. *Vyhotskyi L. S.* Sobranie sochyneni y : 6-ty t. / L. S. Vyhotskyi. – T. 4 : Detskaia psykholohyia / pod red. D. B. Elkonyna. – М. : Pedahohyka, 1984. – 432 s.
4. *Halperyn P. Ya.* Eksperymentalnoe formirovaniye vnymaniya / P. Ya. Halperyn, S. Ya. Kabylynyskaia. – М. : Yzd-vo Moskov-ho un-ta, 1974. – 95 s.
5. *Хрытсышна Т. І.* Malenki turysty. Kraieznavstvo, turizm u doshkilnomu zakladi / uporiad. T. Voronina. – Kyiv : Red. zahalnoped. haz., 2004. – 128 s.
6. *Хрытсышна Т. І.* Ridnymi stezhynamy / Т. І. Хрытсышна // Doshkilne vykhovannia. – 1999. – No 7. – S. 25.
7. *Хрытсышна Т. І.* Neohrafia dlia doshkilniat abo turystska diialnist v dytiachomu sadku / Т. І. Хрытсышна // Kraieznavstvo. Neohrafia. Turizm. – 1999. – No 37. – S. 8.